

Bérelhetek bármilyen pisztolyt,
cél táblám lehet egy test körvonala
vagy fénykép,
életnagyságú Oszama.
Bármit belógathatsz.
Egy hete valaki
saját halantékát vette célba.

3

Mindenki politizál.
Az embernek nem joga,
hanem kötelessége,
hogy otthon fegyvert tartson,
mert kötelesség a családot, az otthont megvédeni.
A nép kötelessége megdönteni,
ha diktátor kerül az elnöki székbe:
a fegyver tartja sakkban a kormányt.
Bólogatni kell, helyeselni –
ma este ide tartozom,
és tagadni már előttük úgysem tudom,
hogy mennyire élvezem,
ahogy kezemben a fegyver
villan, durran és visszacsap.
Pedig csak a félelem jó.

4

Felrakom a fül- és a szemvédőt,
egy rongyba törlöm izzadt kezemet,
a vonalra állok,
és cafatokká lövöm a homlokát.

LAPOK A „MINDENES KÖNYV”-BŐL. TOLNAY KÁROLY LEVELEZÉSÉBŐL ÉS NAPLÓFELJEGYZÉSEIBŐL (III)

Közreadja Lenkei Júlia

Maritain

Azt az intimitást, ahogyan Lesznairól írt, Tolnay naplófeljegyzéseiben csak Jacques Maritain tudta kivívni magának. Vele akár Párizsban is megismerkedhetett volna Tolnay, sőt a francia filozófus éppen abban az évben járt Magyarországon, amikor Tolnaynak cikke jelent meg (francia nyelven) a pécsi *Pannonia* című folyóiratban a mai ma-

gyar művészetéről. Jacques Maritain, aki filozófusként indult, majd megtérése után néhány évre elhallgatott mint filozófus, amíg a két tevékenység és gondolatrendszer összehangjára rá nem talált. Franciaországi, majd kanadai professzorkodását a háború után néhány évre a diplomáciai tevékenység kedvéért szakította meg: hazája vatikáni nagyköveteként működött, de sem akkor, sem később, midőn sógornője és felesége halála után végleg magára maradván Toulouse-ba, a Charles de Foucauld nevéhez köthető Jézus Kistestvérei kongregációjába vonult vissza, nem szenteltette magát pappá, nem tett szerzetesi fogadalmat, a világban óhajtotta hitének megújulását szolgálni. Erre volt is alkalma. A két pálya döntő pillanatai a távolból összekapcsolódnak. 1965 utolsó heteiben Tolnay számára kicsit megállt a világ, és nemcsak a közeli barát, a transzcendenciában bízó hívő, de a sokat megélt bölcshíró férfi vigasztalására is számíthatott felesége hirtelen elvesztésekor. „*Maritaint meglátogatom [...] azt mondja, a fontos, hogy Rina intenciói szerint éljek. Ő ha misét mondat, nem Raissa lelki üdvéért teszi, hanem azért, hogy Raissa intenciói megvalósuljanak e földön. Maritain, furcsa eremita szürke ruhában, szellemileg teljesen friss, arca kissé ráncosabb, de megmaradt szépnek. Rináról azt mondja, hogy erős belső élete volt (ezt látta meg, noha R. eldugta), és hogy »essentiellement bonne«⁵⁵ volt. Jól látta.*” (Dec. 12.) A filozófus éppen azokban a hetekben gyűrűközt neki egy újabb nagy műnek, egy már bőven teljes életművet maga mögött tudva, nyolcvan fölött új alkotói korszakot nyitva. G. B. Montini, azaz VI. Pál messzemenően támaszkodott közeli barátjára, mesterére, aki laikus megfigyelőként vendége volt az ekkor záruló II. vatikáni zsinatnak, s az ott megfogalmazottakat saját gondolatain átszűrve megszületett A GARONNE-I PARASZT.⁵⁶ Az a Jacques Maritain, aki feleségével, az ugyancsak írástudó Raisával – közös fiatalkorukat felidéző könyve örvendetes módon olvasható magyarul⁵⁷ –, valamint sógornőjével a princetoni években szomszédja volt Tolnayéknak, nemcsak bölcsességével, türelmével, emberi nagyságával igézte meg Tolnayt, de fizikai mivoltában is. 1959. január 4-én ezt jegyezte fel Tolnay: „*Kissé félrebillentve tartja szép, finom rajzú, gyermekes, szabályos vonású fejét, »mongol« [...] szabású kék szeméből jóakarátú mosoly árad, ha hunyorítja. Mozdulatai lassúak, douce-ak,⁵⁸ nem egészen végigcsináltak. Erőszak nélküliek. Angyali lény, angyali douceur!*” „*Maritain – ahogy 1954. december 19-én ábrázolta – csöndes, finom vonalú arcával, »mongolos«, kedves szemével, fehér hajával, tiszta és jószágos kifejezésével...*” eleven megtestesülése volt a kalokagathiának. Sokszor gyönyörködik Tolnay Maritain szépségében, ami leginkább a belőle áradó szelídségben, jóságban és türelemben mutatkozik meg. „*1956. dec. 31. Tegnap délután Maritainéknél voltunk. [...] Maritain: doux, kedves, gyermekded, mint egy lycéeista diák mozdulataiban, jóság árad ki belőle – és nincs benne semmi póz. [...] az ember lelke megnyugszik Maritain közelében.*” Mind ezt pedig – épp a kalokagathia szellemében – egy hihetetlenül magas fokú intellektus egészíti ki. Az 1959. január 4-i feljegyzés így folytatódott: „*Jó hazafi, értelmes, kitűnő gondolkodó.*”

Az értő hallgatóra, a kitűnő gondolkodóra támaszkodott is Tolnay, nagy, inspiráló,

⁵⁵ Lényegileg (alapvetően, természeténél fogva) jó volt.

⁵⁶ Az „*öreg laikus tőprengése napjaink kérdéseim*” magyarul nemrég jelent meg: Szent István Társulat–Kairosz, 1999. Fordította Turgonyi Zoltán.

⁵⁷ Szorosan vett családi és kiadói szempontokon kívül nemigen látom magyarázatát annak, vajon miért egy kötetben férje középfokú filozófia-tankönyvével: Raissa Maritain: NAGY BARÁTSÁGOK (ford. Rozorné Jávör Tünde) – Jacques Maritain: ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA (ford. Dabóczi Mária). Szent István Társulat, 1986.

⁵⁸ Lágyak.

megértő beszélgetéseket folytattak. 1956. febr. 19-én így számolt be az egyikről: „Ná-lunk van Maritain, Mlle Ramove, Edgerton (lemondtak: Bleuckeék és Máli). Gyönyörű beszél-getés Maritainnal az itteni filozófusról, Buchananról, és azután én elmondom Massacciót és Giorgionét. Remek szellemi összhang Maritainnal.” 1962. okt. 23-án pedig így: „Kedden Princetonban du. 5-kor Jacques Maritainnál, életem legszebb órái közé tartozott. Senki sem volt meghíva (csak a Louriék voltak ott), és egész idő alatt Boschról beszélteünk. [...] Ritkán volt al-kalmam ennyire megértő értelemhez beszélni. És felidézte a régi időket: Raissával.”

A fizikai, lelki és szellemi nagyságnak ez a szintézise igazi megrendítő élményekhez képes juttatni Tolnayt: „Princeton, jan. 1. 1960. J. Maritain belle-soeur-je meghalt (Vera Dussmançoff). Felkerestük: egy hatalmas bonbonnière formájú skatulyában feküdt a halott – az örök Béke gyönyörű képe. Este újra ott voltunk M-éknél. Rózsafüzért olvasott a pap (protes-táns külsejű angolszász kat. pap). Utána Croccóék egy percre nálunk voltak. Két nappal később templomi mise Vera Dussmançoff lelki üdvéért: amikor a teljesen megöszült J. Maritain fáradt, roskatag léptekkel, görbe testtartással végigment a padosorok között, hogy elfoglalja Raissával he-lyét, megértettem e gyönyörű embert: mintha azt mondaná ősz alakja: »Mi az ember? [...] semmi.« Ennek a tudatnak, hogy semmik vagyunk, volt ő ebben a pillanatban a szimbóluma. Mert a haj-lott ember, ki utalt arra a nagyobb összefüggésre, amely őt (és mindnyájunkat) meghajtja. Nem volt ez alázat. Ez csak tény volt.” Nem csoda, ha úgy véli: „A 76 éves úr különben teljesen ép gondolkodó. És tendre:⁵⁹ elmenéskor melegen, jól megcsókolt arcomon. Une accolade! Mintha a Légion d'Honneur kaptam volna,⁶⁰ úgy éreztem.” (1959. jan. 4.)

Természetes, hogy a hozzá legközelebb álló s feltételezése szerint rokon lelkeket igyekezett összehozni Tolnay. Nem csalódott.

1954. dec. 19.: „Vasárnap: Princeton. Máli és Jacques Maritain. Maritain meglátogat, Má-li és Tibor jelenlétében. [...] Maritain [...] jól megérti Málit. [...] Breton és a szenzualizmus, Francis Jammes (Máli kedvence), Éluard és a kommunizmus és Aragon és a kommunizmus – ezek voltak a témák. Mindig érezhető volt a mélységes emberisége Málinak és Maritainnek: so-hasem a »cégér« szerint ítélték, pl. Éluard-t nagyon szereti, mindig az emberek [...] belső termé-szetük szerint. És Maritain, katolicizmusa ellenére, hihetetlen belső szabadságot és elaszticitást őrzött meg ítéleteiben: azt mondta, nem mindenkinek tesz jót [...] a megtérés. Megmagyarázta és megértette, miért lett Éluard kommunista stb. Elmesélte, hogy ő 22 éves korában konvertált, ami-kor felismerte, hogy ez az igazság, úgy érezte, abba kell hagynia a filozófiát, »car la raison et la vérité me semblaient incompatibles.«⁶¹ Lemondott. Azután 4-5 évig nem filozofált. Azután elol-vasta Szt. Tamást, és ott megtalálta: hogy az Észet nem kell felfüggeszteni a (vallásos) Igazságért. [...] Gyönyörű du. volt. Meleg, emberi; Maritain és Máli rögtön megértették egymást, és sze-rették egymást. Maritain ismerte személyesen korunk összes számottevő francia íróját, költőjét, és ez [...] oly személyessé tette megjegyzéseit. Hiúság nélkül, igazi jószággal megáldott ember.”

Maritain Franciaországba költözése csapásként érte Tolnayt. De most is – mint min-den válságban – a munkából merített vigaszt. 1961. jan. 25.: „Szerda reggel 1/2 8-kor el-megyek J. Maritainhez utoljára, búcsúzni. Elsőnek érkezem. Sápadt, de eleven. Pár percet vele együtt beszélgetve boldog vagyok a közelségétől [...] Jacques Maritain visszamegy végleg hazá-jába! Én itt maradok hazátlanul – és folytatom, amíg lehet, a munkámat.”

Jacques Maritain Tolnay Károlyhoz írt levelei egy angol nyelvű karácsonyi üdvözlő-lap és a Raissa halála utáni kondoleálást nyugtázó rövid (nyomtatott) levél kivételével

⁵⁹ Gyöngéd.

⁶⁰ Egy csók! Mintha a Becsületrendet kaptam volna.

⁶¹ Mert az ész és az igazság összeegyeztethetetlennek tűnt.

franciául íródtak. Tolnay gondosan összegyűjtve, külön dossziéban őrizte őket, nem egy esetben magyarázó jegyzeteket fűzött hozzájuk, ahol a boríték nem volt meg, és a dátum hiányos, azt kiegészítette.

1.

Levélpapír: Princeton University, Princeton, New Jersey

58. április 15.

Kedves barátom,
ezer köszönet a Learned Societies-re vonatkozó információért. Visszaküldöm a New York Times-kivágatot. Tudja, milyen forrón kívánom, hogy terve John Barrettnél sikerüljön. Legyen olyan jó, és tudósítson a fejleményekről.

Vizszontlátásra, remélem. Szeretettel gondolunk Mme de Tolnayra és Önre.

Teljes szívből:

Jacques Maritain

2.

Levélpapír: Princeton University, Princeton. New Jersey

Tolnay írásával: Jacques Maritain, 58. IV. 21-én. Princeton, N. J.

Kedves barátom,
bocsásson meg, hogy ilyen későn küldöm a katalógust [Tolnay írásával: Chagall-kiállítás] – csak most kaptuk meg a galériától a példányokat. De mindenféleképpen örvendek, hogy megvan Önnek Raissa előszava. Köszönöm a Filippo Lippiről szóló cikket,⁶² az imént jött meg.

Szeretettel:

J. M.

3.

Angol nyelvű karácsonyi kártya képpel, nyomtatva.

Kellemes karácsonyt és boldog új évet kívánunk

[kézzel:] Hűséggel gondolunk Magukra, és szeretetteljes kívánságainkat küldjük

Raissa és Jacques Maritain

4.

1960. október 20.

Köszönöm, kedves barátaim, teljes szívemből. Tudom, mennyire szeretik Raissát, és milyen mélyen együtt éreznek velünk. Immár több mint három hónapja tart a gyötrellem. Már nem képes se enni, se inni, csak a bőre alá fecskendezett szérum tartja élet-

⁶² Tolnay az évtized elején írt tanulmányt Filippo Lippiről: THE AUTOBIOGRAPHICAL ASPECT OF THE VIRGINS OF FRA FILIPPO LIPPI. *Gazette des Beaux-Arts*, 1952. 253–264. o.

ben. Isten békéje a legmélyebben lakozik benne, de fizikailag mindennap gyöngébb lesz. Isten legyen irgalmas. Mindkettőjüket szeretettel ölelem:

Jacques Maritain

5.

D. n. Angol nyomtatott szöveg.

Noha nem tudok annyit írni, amennyit szeretnék, mindazonáltal fogadja hálámat gyászomban való együttérzéséért és szenvedélyes imáiért.

[Francia, kézzel írt kiegészítés:]

A mielőbbi viszontlátásra. Öleli magukat

Jacques

6.

Boríték: Monsieur Charles de Tolnay, c/o American Express, 11 rue Scribe, Paris

Feladó: Jacques Maritain

Fraternité

École Théologique

Avenue Lacordaire

Toulouse (Haute-Garonne)

Toulouse [Tolnay írásával: 1961.] május 3.

Kedves barátom,

köszönöm, hogy elküldte az újságkivágást. Az olasz lapok számárságokat hordtak össze rólam; mikor erről a France-Presse ügynökség jóvoltából értesültem, a Le Monde-ban megcáfoltam, és hangoztattam, hogy laikus maradtam, de látom, ez mit sem ért. Igaz, hogy elvonultam a világtól, és az év nagy részét a Kistestvéreknél töltöm, de mint jó barátot, nem pedig mint szerzetest fogadtak.

Mindez azonban számomra nem fontos, csak ez a zsvajj undorít.

Remélem, Rina és maga jól vannak, és európai útjuk jól sikerül.

Én Toulouse-ból június 10-én megyek el, és Kolbsheimben leszek június 23-tól szeptember végéig. Csak azt merem remélni, hogy útjuk során eljutnak Strasbourgba, ha így lesz, örülnék, ha Kolbsheimben találkozhatnánk – bármikor, kivéve a július 29. és augusztus 6. közötti hetet. Októberben Princetonban mindenképpen találkozunk.

Mindkettejüknek hűséges szeretettel:

Jacques

7.

Kolbsheim, 61. december 17.

Kedves barátaim,

csak néhány szót írok, mivel még egy kissé fáradt vagyok, de meg akarom mondani, milyen szeretettel gondolok magukra.

Tudják, valami tüdőgyulladás-félém volt. Már meggyógyultam, két vagy három nap múlva szándékozom Toulouse-ba menni.

Úgy emlékszem, kértek rólam egy fényképet. Küldöm a legjobbat, amit találtam.

Nagyon örvendek Louriéék iránti barátságuknak. Jólesik arra gondolnom, hogy továbbra is járnak a Linden Lane-re,⁶³ mintha csak kedves látogatósaikat folytatnák Raisához, Verához és hozzám.

Az Isten áldja mindkettőjüket. Híreiket küldjék Toulouse-ba.

Mindkettejüket szeretettel öleli:

Jacques

December 18. Az imént vettem levelüket a fényképpel, ami nagy örömet szerzett. Teljes szívemből köszönöm.

Holnap biztosan utazom.

8.

Boríték: Mr. Charles de Tolnay

14 Murray Place

Princeton N. J.

U.S.A.

Tolnay írásával: Jeanne d'Arc nővéréről, 62. II. 19.

Feladó: Jacques Maritain

Fraternité

École Théologique

Avenue Lacordaire

Toulouse (Haute-Garonne)

Toulouse, 62. február 19.

Kedves barátom,

csak néhány szóval tudok kedves levelére válaszolni. Meggyötört itt az influenza, valóban kissé legyengültem attól a tüdőgyulladástól, amit Elzászban kaptam. Toulouse-i második megfázásomból gyorsan kilábaltam, ez nem súlyos, de bosszant, mert elveszi az időt a munkától, és bátortalanná tesz, félek kidugni az orromat és beszívni e csalfa Délvidék hűvös és nyirkos levegőjét.

Jeanne d'Arc Bougier nővér írt nekem (elküldött néhány oldalt könyve zárófejezetéből). Ez a „nyájas dominikánusnő” olyan „remetének tűnik nekem, aki azért jól tudja, hány az óra” – ahogy Degas mondta Gustave Moreau-ról. De legalábbis tisztában van avval, mi a legújabb divat, és azokon a lapokon, amelyeket elküldött nekem, valami, a mai párizsi katolikusok szája íze szerint való misztikus szentimentalizmussal dönti le lábáról szegény olvasót. A kor privilégiumát kihasználva igyekeztem néhány apró igazságra finoman felhívni a figyelmét, és azt tanácsoltam, küldje el kéziratát a nevemben a Desclée de Browernek, ajánlást is ígértem (mivel bizonyos vagyok benne, hogy a könyv alapvetően kitűnő, ha Ön támogatja). De valószínűleg felingereltem valóság alázatát, és egyetlen köszönő szót sem küldött. Így hát nem is tudom, vajon követte-e tanácsomat a kiadóval kapcsolatban.⁶⁴ Mindezt azért írom magának, hogy mu-

⁶³ A korabeli amerikai Ki KICSODA? szerint Maritainék Princetonban a Linden Lane 26.-ban laktak.

⁶⁴ A DDB-nél, Maritainék kiadójánál nem jelent meg Jeanne d'Arc Bougier nevű szerző műve.

lasson rajta, és fegyverkezzék föl egyes téziseket fabrikáló nyájas dominikánusnők (úgy gondolom, kifürkészhetetlen) törekvéseivel szemben...

Ölelem Rinát és magát, meleg szeretettel:

Jacques

9.

Üdvözlőlap, Tolnay írásával: 1962. karácsony – Jacques Maritain

Legjobb kívánságaimmal és hűséges szeretettel
szegény barátjuk

Jacques

10.

Boríték: Monsieur Charles de Tolnay

14 Murray Place

Princeton, N. J.

U.S.A.

Tolnay kezével: Megérkezett 1963. ápr. 22.

Feladó: Jacques Maritain

Fraternité

Avenue Lacordaire

Toulouse (Haute-Garonne)

Toulouse, 1963. április 16.

Kedves barátom, mélyen megérintett levele és az a szeretetteljes gondolat, hogy nekem ajánlja Piero della Francesca vallásos elképzeléseiről szóló tanulmányát!⁶⁵ Igen, emlékszem beszélgetéseinkre és arra az örömrre, amit Raissának és nekem jelentettek. Izgalommal várom a cikket, megjelent már?

Remélem, Rina és maga nem unatkoztak nagyon ezen a télen. Mindkettejüknek forró jókívánságaim a húsvéti szezonra.

Úgy gondolom, ha nem lesz egészségbeli akadály, a nyarat Kolbsheimben töltöm. Júliusban nem fogok ráérni a Kistestvérek és más barátok tervezett tanulmányi összejövetelei miatt. De augusztusban nagyszerű lenne, ha jöhetnének. (Bár félek, nem lesz könnyű a maguk sűrű programja mellett.) Végül is, Isten adja, hogy egyáltalán utazhassak, és szeptember–októberben Princetonban találkozhatunk. De micsoda terveket szöhetnek én egy ilyen szeszélyes szívvel?

Jobban érzem magam, de még gyenge vagyok a szívrohamok hetei után.

Drága barátaim, ha tudnák, milyen gyöngéden gondolok azokra, akik, mint maga meg Rina, szeretetükkel vettek körül Princetonban bennünket, Raissát, Verát és engem. Most már nincs több gyökerem ebben a világban. Nehéz egy szegény emberi szívnek egyszerre viselni a határtalan bánatot és azt is, ha valamiféle öröm éri. Raissa segít. Ölelem magukat teljes szívemből.

Jacques

⁶⁵ CONCEPTIONS RELIGIEUSES DANS LA PEINTURE DE PIERO DELLA FRANCESCO. ARTE ANTICA E MODERNA. Firenze, 1963. 1–37. o. Magyarul: VALLÁSOS ELKÉPZELÉSEK PIERO DELLA FRANCESCO FESTÉSZETÉBEN. Fordította Beke László. In: TEREMTŐ GÉNIUSZOK, i. m. 18–51. o.

11.

Mr. Charles de Tolnay
14 Murray Place
Princeton, New Jersey
U.S.A.

Tolnay kezével: Jacques Maritain, 1963. okt. 24. Piero d. Francescámról

Feladó: J. Maritain
Fraternité
Avenue Lacordaire
Toulouse (H. G.)

Toulouse, 1963. október 24.

Nagyon kedves barátom,
Párizsban kaptam meg Vallásos elképzelések Piero della Francesca festészetében című cikkét.

Rögtön akartam válaszolni, de hirtelen olyan szívgyengeség fogott el, hogy meg kellett kérnem a Kistestvéreket, vigyenek autón, hordágyon Toulouse-ba. Most már jobban vagyok, szívem fölvette szokásos ritmusát, de rendkívül fáradt vagyok (bizonyára az időjárás változása). Bocsássa meg, hogy csak néhány szót tudok írni. El akarom mondani, mennyire drága nekem mindkét ajánlás – a nyomtatott⁶⁶ és a kézzel írt –, és milyen örömmel olvastam ezt a csodálatra méltó tanulmányt, amelyből annyi mindent tanultam. Nem beszélve az összehasonlíthatatlan erudícióról, műelemzése oly elmélyültek és precízek a látvány megragadásában éppúgy, miként a szellemében, valóban föltárják a festő lelkét és titkos szándékait. Nagyon meglepett, amit arról mond, hogy „a művésznek sikerült a flamandok bensőséges stílusát a klasszikus itáliai hagyomány méltóságának, világosságának és humanitásának szintjére emelnie”, és hogy e festészet monumentalitásának vallási jelentése végül egy intimebb stílusnak adja át a helyét. Munkája egyszerre nagyszerű tiszteletadás a nagy toszkánnak, ugyanakkor egyszer s mindenkorra bizonyítja, hogy e hit minősége magyarázza zsenijének eredetiségét.

Még egyszer köszönöm, kedves barátom. Remélem, Rina is, maga is jól vannak. Nagy szeretettel ölelem magukat:

Jacques

12.

Mr. Charles de Tolnay
14 Murray Place
Princeton N. J.
U.S.A.

Tolnay kezével: Jacques Maritain, 1964. december 19.

Toulouse, 64. december 19.

Kedves barátom,
köszönöm december 6-i lapját. Ahogy maga meg Rina is, én is el vagyok ragadtatva Firenzébe szóló kinevezésétől, és teljes szívemből gratulálok ehhez az oly fényesen kiérdemelt elismeréshez. Michelangelo hálájának és szeretetének jele ez.

⁶⁶ Jacques Maritainnek 80. születésnapjára, tiszteletem jeléül.

De elutazásuk nagy szomorúságot fog okozni Princetonban.
Szörnyen nyugtalan vagyok Arthur egészsége miatt. Közvetve kapott hírekből tudom, hogy kijött a kórházból, és jobban van. De még várom Ella részletes levelét.
Firenzére cserélni a Harvardot, ez kitűnő esély!
[Angolul:] Boldog karácsonyt mindkettőjüknek!
Szeretettel ölelem mindkettejüket:

Jacques

13.

Monsieur Charles de Tolnay
Via Ghibellina 70
Firenze
Italie (Florence)
Feladó: J. Maritain
Fraternité
Avenue Lacordaire
Toulouse

Toulouse, 65. november 20.

Kedves barátom,
a lap, melyet küldött, s melyet az imént vettem, valódi földindulásként hatott. Meg vagyok döbbenve Rina távozásától, akit Raissával oly melegen szeretünk. A magánytól, ahova most belép. Magával vagyok teljes szívemből. Köszönet a néhány kézzel hozzáfűrt szóért. Igen, kedves volt, jó volt, szép volt mindvégig. Könyörgök érte és magáért, ölelem teljes szeretetemmel. Az Ön szegény

Jacques-ja

14.

Írógéppel

Toulouse, 1966. december 30.

Tisztelt Uram,
Jacques nevében írok, hogy elmondjam, mennyire megérintette az Ön karácsonyi lapja. Sokat gondolt az Ön drága országára a mostani katasztrófa idején, különösen Firenzére.⁶⁷ Legjobb kívánságait és szeretetteljes gondolatait küldi az új évre. Megkért arra is, mondjam el, hogy nem kapta meg a Boscht.⁶⁸

Tisztelettel

Jacques Maritain nevében
[olvashatatlan szignó]

⁶⁷ A 1966-os nagy árvízről van szó, amely rengeteg pusztítást okozott, s amelynek során Tolnay saját kezűleg mentette a Casa Buonarroti műkincseit. Szőnyi Zsuzsa meséli el Márai-levelezéskönyvében (VÁNDOR ÉS IDEGEN. MÁRAI-LEVELEK, EMLÉKEK. Kortárs, 2000), hogy Tolnayt egyik alkalmazottjának rokona, aki az Arno felső folyásánál lakott, telefonon figyelmeztette a közeledő árra, mire ő haladéktalanul nekiállt (ahogy volt, pizsamában) az alsó szinteken található műtárgyakat felhordani a Casa Buonarroti felsőbb emeleteire, ahol már biztonságban voltak.

⁶⁸ Tolnay Bosch-monográfiájának (I. 36. jegyzet) új kiadásáról van szó: Baden-Baden, 1965.

15.

Monsieur Charles de Tolnay

Casa Buonarroti

Via Ghibellina 70

Florence

Italie

Tolnay kezével: Jacques Maritain, 1967. jan. 31. „Bosch”-könyvem

Feladó: Fraternité

École Théologique

Avenue Lacordaire

Toulouse (Haute-Garonne)

Toulouse, 1967. január 31.

Kedves barátom,

ma este érkezvén Párizsból, ahol két hetet töltöttem, meglepetésemre itt találtam az ön nagyszerű *Hieronymus Bosch*-át. Azonnal el akarom mondani, milyen hatalmas örömet szerzett ezzel a nagyszerű ajándékkal. Összehasonlíthatatlan monumentum. Lelkesen olvasom a szöveget, és máris el vagyok bűvölve a fotók alkotta csodálatra méltó Bosch-múzeumtól.

Remélem, jól van.

Milyen csodálatos munkát végzett! Még egyszer köszönöm teljes szívemből.

Hűségese szeretettel öleli

Jacques Maritain

16.

Írógéppel

Monsieur Charles de Tolnay

Ente Casa Buonarroti

Via Ghibellina 70

50 122 Firenze

Italia

Tolnay írásával: Jacques Maritain, 72. I. 13.

Feladó: Soeurs Dominicaines

54, rue des Cedres

31 Toulouse 04

France

Toulouse, 1972. január 11.

Tisztelt Uram,

Jacques köszöni Önnek firenzei lapját és jókívánságait, és ő is kívánja mindazt, amit egy hűségese barátság súg neki, hogy az új év legyen jó és termékeny. Kéri, bocsássa meg, hogy nem saját kezűleg ír, mert be kell osztania az erejét, és az orvos minden levelezést és látogatást megtiltott neki. A legnagyobb szeretettel és a legszívélyesebben gondol magára.

Tisztelettel

Marie Pascale nővér

Portrék és vázlatok

Tolnajt sokan kérték, írnia meg önéletrajzát, sőt láthatólag már az ötvenes évektől foglalkoztatta is a gondolat; ám élete végéig olyan sok feladata volt, hogy az kitöltötte teljes idejét. Néhány vázlat, töredék és néhány elkészült, remekbe szabott portré azonban fennmaradt az előmunkálatokból. Ezeket nem kronologikus rendben, hanem tematikus logika szerint közöljük.

1.

1956. okt. 23. Princeton, N. J.

Nem múlta-e idejét a művészettörténelmi attitude, a művészetnek való élés mint életforma? (Szerb Antal kérde ezt az irodalomról egy gyönyörű cikkben – „Könyvek és ifjúság elégiája”.)

Hogy kezdődött? Legrégibb emlékeim közé tartoznak a dadával vagy Fräuleinnel való múzeumba járások, én kértem őt erre, a Szépművészeti még nem volt akkor, a Nemzeti Múzeumban voltak a festmények, és az ilyen látogatások alkalmával lelkemet felzaklatta az a sok pompa és szín, amit a magyar romantikus történelmi képeken láttam, és ittassá tett az olajfesték illata. Optikus és szagélmények voltak az elsők.

Otthon „rablósdit” játszottam: elképzeltem, hogy az ebédlő falain lógó tájképeket lelopom. Mindez még iskolai éveim előtt volt. Látom magam a szobában a nippvitrin előtt, a nap besüt, csend van, egyedül vagyok, és soká elragadtatva nézem a kis müncheni és drezdai figurákat, a pásztorjáték rokokó gavallérjait és hölgyeit, akik tündérajátékká elevenednek.

Ez a vonzalom a művészet iránt és a művészetnek mint külön világnak élménye eredettől megvolt bennem.

E vonzalom azután, amikor már elemi iskolába jártam, nemigen kapott új táplálékot, de 13 éves lehettem, amikor döntő fordulat jött: házitanítóm, a csillogó dióbarna szemű, művelt, muzikális, jóságos és nagyon finom ízlésű Lázár Jenő alakjában. Ő megértette vonzódásomat, és istápolta, legszebb emlékeim közé tartozik a sivár középiskolás években, ha Lázár Jenő mesélt Párizsról, Aachenről (ahol diák volt), Bruxellesről – és Bécsről, amit imádott. Egyszer karácsonyra, Bécsből visszatérve, kérésemre a Hofburg belső termeinek képeit (lev. lapok) elhozta. De legszebb emlékem volt, amikor elvitt váratlanul a Ráth György Múzeumba egy du.: sütött a nap és az áttetsző [...], az aranyvitrin, a perzsaszőnyegek, az egyiptomi macska és finom francia bútorok látványa ittassá tettek. Elvitt a Szépművészetibe is. Ekkor nyílt meg előttem a művészet birodalma mint szín, pompa, forma.

Lázártól megtanultam az egyszerűt szeretni. Megértettem a parvenüséget. Megtanultam azt is, hogy *mindennek* stílusosnak kell lenni az emberben (ruha, cipő, nyakkendő is). [A] funkcionális egyszerűséget megszerettette. A Kokoschka-kiállításnál (1913?) segítettem neki képeket akasztani (barátja volt K.-nak), és a Magyar Műhely (Kozma) Alkotmány utcai boltjában boldog órákat töltöttem.

Lázár után jött Serény Géza: ő is művészi lélek volt. (Talán kevesebb atmoszféra volt körülötte.) Akkor fogtam bele egy művészettörténet írásába, amelynek csak első oldalát írtam meg. Megkaptam Muther háromkötetes művészettörténetét, *ünnepi órák* voltak számomra, amikor elővettem nézni. Atyám könyvtárában viszont a Lübke-Semraut böngésztem, főleg, amikor „blitz”-eltem.

Mindez azért csak passzív pompaszeretet volt, még nem értettem meg belülről semmit. Amikor Serény G. a frontra ment, akkor jött a reveláció. 1916-ban v. 17-ben Nagybányán voltam, és Ferenczyékkel találkoztam. Felette csodáltam a Noémi műveit és a Bénit is.

De térjünk vissza... 1916-ban, 17 éves koromban tanárom lett az iskolában az az ember, akit mesteremnek tekintettem: Fülep Lajos. Romantikus aurában láttam e karcsú, délceg embert, rótes Krisztus-szakállával, hátrafésült hajával, nagy, művészi barna borzalinójával. Tökéletes, egyszerű eleganciával öltözködött (nyakkendőjében egy gyöngytű), mozdulataiban, hosszú ujjú kezének gesztusaiban arisztokratikus előkelőség, szemében nyugtalanul lobogó forradalmi fény, tökéletes művészi szuverenitás az egészben. És főleg magával hozta Itália és Párizs ígézetét, a latin kultúrát, napsütéses déli tájak szépségeit. A forradalmi lázadás a nyárspolgári környezet előítéletei, óvatosságai, életformái ellen itt testet öltött. És ő volt az, aki „megnyitotta” előttem a világirodalom kincseit, akivel filozófiáról és művészetről beszélhettem, akinek otthona maga a nyárs- és nagypolgári életmód megcsúfolása volt! Egy *tudós* otthona: csak *könyvtár* és *dolgozószoba*! (Háló és ebédlő és szalon stb. nélkül!) Életem boldog óráit töltöttem a Lovas úti lakásában, az olasz székben ülve. Ez volt a döntő találkozás: mert megérelte bennem a *szakítást* a burzsoá életformákkal. Rajta keresztül kerültem be a szellemtudósok körébe: Lukács, Mannheim, Hauser, Fogarasi, Ritoók Emma, Balázs B. világába. Máival és Antallal is itt találkoztam, Bartókkal és Kodállal itt találkoztam először. És Fogarasi bemutatott Wildének, második mentoromnak: aki egyengette utamat a szakirodalomban. Wilde (kevésbé pazarul) szintén példaképe volt a tudósgizisztenciának. Pátzay Pali, Beck Ö. Fülöp, Szőnyi, Bernáth...

A belső megértés a mystikus odaadással kezdődött. Kezdetén állanak a bécsi Bruegelek (1918/19), azután a francia katedrálisok (1920), azután az olasz út Michelangelóval (1921). A művészet birodalma biológiai, egzisztenciális jelentőséget kapott. Elfelejtteni, megszüntetni ittlétemet (testemet) és a művészet illúzióvilágát a reálisnak tételézni: ez volt az a képesség, amit kifejttem. Ebből lett azután az egész. Középkori realizmus.

2.

Önéletrajz

Egy determináció és egy megváltás története: *szabadságharc!*

A lipótvárosi milieu; az újjazdag lakások (Nádor u. 16.; Nádor u. 31.; Országház tér 4.). Tágas, kényelmes szobák. A cinikus, semmiben sem hívó osztálytársak és a Polacsek ruhák, az evés fontossága (Gerbaud), az áldatlan viszonyok Atya és Anya között. A nagyanyák atyai és anyai részről. Atya puritanizmusa, szigora, tisztessége és becsülete, eldugott jósága. Anya imbolygása, lazasága, félművésziessége (költészet-zene), szentimentalizmusa.

A *megváltás* kezdete 13 éves koromban hirtelen jött: Lázár Jenőnek (Kokoschka barátja, kémikus és zenész) köszönhető (Keresztelő Szt. János): ő tudatosította bennem, hogy Bp. parvenü város, „aranyozott platina”, cifra szegénység, nagyképűség – és hogy a patinás Bécs az igazi. Hofburg-termek. Ő tanított arra, hogy az *egyszerűt* és *célszerűt* szerezsem a bútorban stb., lakásberendezés. *Lorsy Ernő* és *Serény Géza* kiegészítették. Ekkor megkomolyodtam. A művészet lett idolum. Így minden elő volt készítve ahhoz,

hogyan megjelenjen életemben az igazi „Mintakép”, a „Megváltó”, és szakítsak végleg a determinációval. A kálvinista Fülep Lajos alakjában és életstílusában, amely megvetette a kicsinyes anyagiasságot, a pénz utáni futkosást, aki megalkuvás nélkül író volt, vagyis a Szellem embere, és íróként élt, aki azt tanította: nem szabad megalkudni, hűnek kell maradni a meggyőződéshez, az egyenes karakter *szépségét* és értékét revalálta a kényelmes megalkuvás helyett. Élete, utazásai, nyelvtudása, polyhistorikus orientációja – nagy és szép könyvtára, ízléses bútorai, műtárgyai stb. elbűvöltek. És elragadtott, hogy elvetette azt, amit a „Gesunder Menschenverstand” ravaszul nagyra becsült, és viszont *nagyra tartotta* azt, amit a közepes ember balgaságnak minősít: a *Maniát*, a szenvedélyt a szellemiekben.

Kezdtém ennek a mintaképnek a hatása alatt átgyúrni saját életemet. Persze ez csak negatívum volt lehetséges, amíg otthon éltem. Vagyis: *megvetéssel* néztem most már a polgári jómódot, a gazdag étkezéseket, a luxust, ami körülött. Vonzott a szegénység, mert az „más” volt, talán igazabb.

Az egyetem évek azonban, amikor már külföldön éltem, a „végleges” *emancipációt* hozták magukkal. Emancipációt a vagyonos polgárfiú léha életétől és eljegyzését a szellemi ember ideáljával. Az új életstílus külsőleg: ruhában manifestálta magát, kicsiny szobám falát Giotto, Tintoretto, Greco, Ma, Cézanne díszíti, evés: a minimum. Első szerelmem egy szegény filozofus leány (Gizi), pozsonyi órásmester leánya, de művészi és archeológus [...], majd a fél lengyel-fél cipszer Ani szintén a philosophia, a poézis embere.

Végül Rina, aki megszökött polgári milieu-jéből, és akiben a Szépség megtestesült – a Szépség és a Jóság és a *megértése* az én életutamnak.

A többi nő fűzér volt, életdíszítő.

Legkorábbi emlékeim egyike: gyermekkocsiba emel a [...] dajkám, és meg akar szíjjal erősíteni – ez ellen kapálódzva és zokogva tiltakozom. Már akkor: a *szabadságvágy!*

Csak sokkal később jött vissza a nosztalgiaim a polgári kényelemhez, a szép kilátásos gyermekszobához.

Az évszakok

A tavasz a nagytakarítással és Anyám virágos Primavera *Schlafrokjával* kezdődött. „Auf auf zu dem Husaren”, kiáltotta harsányan.

A nyár a szünidő volt és a külföldi nyaralás.

Az ősz: a visszaérkezés a nyaralásból, a Déli pályaudvaron este, az átkocsizás langyos levegőben a Duna-hídon – a miriád fények pislogása a Dunában, a csillagos égbolt feketéje! Ezzel kezdődik az ősz. Iskolagondok.

A sült gesztenye az utcasarkon a jele a *télnek*. A tél bruegeli poézise a behavazott városban karácsonykor, karácsony fényes melege. A kályhák „kastélyszerű” ablakai.

A Nyugat és a haza mágiája: a vonathoz kimegyek Ischlben: az Orient Expressz. De *a Ritz előtt* órákat töltök, hogy lássam a ki-be járó nyugati külföldieket. A Ritz postás. Ha estefelé kihajolok a szobám ablakán, és látom a naplementét nyugaton, a Várhegy mögött révedező színeiben, ezt súgom magamnak: Párizs, oda kellene menni. Szüleim is Párizsról mesélnek. Fülep: Párizs és Itália.

Lépten-nyomon érzem, hogy a periférián vagyok, és hogy a centrumba kellene menni, közben szerelmes vagyok hazámba is, elnézem elmaradottságát. Pozsony, a le-

nyugvó nappal a Várhegy megett boldogsággal tölt el, amikor a gyorsvonaton elrobogunk: aranyglória.

A játék fontossága. Mivel játszottam? A szalonbeli „nipp szobrász” varázsa (életmegelevenítés), a Hütte kirakat *Humpty Dumpty cirkusza, a színházaim!*

A kis kerek asztalom és a kis szék. A hintaló pokróca, katonasapkák és csákók. Sötétségig játszottam. A játékból lett a *mese*: pazar, keleties mese. Rákóczy [sic!] hamvainak menete.

A művészet is játékkal kezdődött: kalóz voltam, és azt játszottam, hogy leveszem az ebédlőfalról a szép képeket, és elviszem. A *múzeumi látogatások* a furcsa színek és szagok bódulata volt, játékos vonzalom a képekhez. A Ráth Gy. Múzeum.

A atyai könyvszekrény atmoszférája: a klasszikusok. A Pallas Lexikon. Jókai 100 kötete.

A Mindenes könyv: a gyűjtőszennvedélyem. Az utópikus Opera, a múzeumok emlékei, a Nemzeti Színház, az utópikus egyetem.

Elő könyveim: Donászy és Verne, Muther, *Gesch. d. Malerei* (illata): mágia. Reinach S. *A művészet kis tükré.* Lyka K. *A képrás újabb irányjai*, később: Lyka, *A művészet könyve.*

Fülep ajánlotta: A. von Hildebrand, *Das Problem der Form*, L. Volkmann, *Natur u. Kunstwerk* [...] Cornelius, Wölfflin.

A klozet szerepe.

A három pesti lakás: Nádor u. 16. (a lépcsőház), Nádor u. 31., Országház tér 4.: *a kilátás* (Vas p. 86.).

Az iskolák: Farkas elemi, Markó Reál, Keresk. Akad., a kicsapatás, Vas utcai.⁶⁹ A legreménytelenebb környezetben jelent meg a Megváltó: Fülep, aki felismerte, hogy ki vagyok.

A vacsora Atyával a hűvös Continentalban (James) nyári melegben; a Hungáriában.

Az emberek: Fülep és lakása, Lukács és lakása, Balázs és lakása, Mannheim és lakása, Antal és lakása, Wilde és lakása, Fogarasi és lakása.

A nők: a francia nők.

⁶⁹ Tolnay a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Felsőkereskedelmi Iskolájának növendékeként Ferenc József halála után Glatz Ernő magyartanár önálló gondolkodásra felhívó bátorítására néhány társával egyetemben olyan botrányosan szabadgondolkodó dolgozatot írt, hogy az érettségét már kénytelen volt a Vas utcai reálban letenni. Fülep az iskola tanáraként a diákok védelmére kelt, sőt cikket is írt ez alkalomból *A JÖVŐ NEMZEDÉKE* címmel, melynek közlésétől a Szabó Ervin felajánlotta lehetőség ellenére éppen pártfogoltjai érdekében állt el, s az csak az 1976-ban kiadott *A MŰVÉSZET FORRADALMÁTÓL A NAGY FORRADALOMIG* című kötetben jelent meg nyomtatásban (II. 77–84. o., szerk. Tímár Árpád); viszont az események nyomán ő is otthagytta az iskolát. (Vö. FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSE, I. M. I.)

3.

Princeton, 1956. dec. 29.

Anyám, aki 1875 körül született, nem hagyott mélyebb emberi nyomot bennem. Nem szerettem igazán, gyakran szégyenlettem, mert nem felelt meg annak a szépségideálnak és jellemideálnak, amit én formáltam egy nekem való anyáról. Valami puha, formátlan, mindent megbocsátó szubsztancia volt benne, de centrum nélküli volt jelleme is. Irigység és jóság együtt. Arca később megszépült, Sybilla-szerűvé vált, orra finoman hajlott, nemes volt. Művészi hajlamai énekben és költészetben jelentkeztek. Egészeben boldogtalan volt, mert nem volt képes saját életét felépíteni.

Árulónak, szótörőnek éreztem, amikor Abbáziában hirtelen egyedül elutazott Itáliába, pedig *megígérte*, hogy engem is elvisz magával oda, ahová vágyódtam. Ezt sohasem bírtam elfelejteni, sohasem hittem többé szavában. Megbízhatatlannak és hazugnak tartottam ezentúl.

És amikor elajándékozta, kérésemmel nélkül, két gyerek [...]ámat (15 éves lehettem), dőfésnek éreztem ezt is. Nem értette meg, hogy mit jelentettek számomra e gyermekjátékok! Hiába sírtam, hiába akartam visszaszerezni: nyilván hazugság volt, hogy elajándékozta Mihálynak (a szolgának). Nem volt generózus, ajándékokban sem (szemben Atyával, aki szigorú, generózus és megbízható volt).

Nem volt respektusom vele szemben. Irigysége, féltékenysége kiterjedt mindenki-re, a cselédségre is, ami felette zavart. (Sassváry Annára is.) Jóságát főleg anyjával szemben gyakorolta: a bécsi szép Nagyanyával. „Matki” Lázár Jenőt szerette.

Anyával, szegénnyel, mindvégig kritikusan álltam szemben, „kívülről” néztem őt, nem éreztem magamban a szerelmet iránta. Elzárkóztam. Wortschwalljai⁷⁰ lepergett rólam, egy szót sem hittem el neki, amikor a kis Baden b. Wien-i hotel szobájában meglátogattam. Par excellence „szerencsétlen” volt: *belülről* és *külső* életkörülményei következtében. Keveset örökölhettek tőle jellememben. Mindenesetre anyaiideáljaim teljesen ellentétesek voltak. Véletlenszerűnek éreztem, hogy éppen ő az anyám, és később e hiányzó anyaérzést barátnőknél igyekeztem pótolni. Azt is éreztem, hogy csak *beszélve* aggódik, pl. egészségem miatt, de hogy semmit sem tenne.

Atyámtól először félttem, azután megszerettem. Igazán csak halála után emelkedett fel alakja arra a magaslatra, amelyen most látom őt: most tisztetem. A maga nemében nagyszerű jellem, nagyszerű ember volt.

Ő sem felelt meg teljesen magasröptű Atya-ideáloknak (bárha sokkal inkább, mint Anyám): annak a délceg, karcsú, kultivált arisztokratikus Úrnak, akiről én álmodtam. Kissé kövéres, zömök ember volt, lúdtalpas lépteit voltak, tartása kissé görnyedt, műveltsége hiányos. Másrészt szép volt nemes arca. És nemes volt jelleme. A szép és jó felé törekedett egész életén át. Ő fejlődve emelkedett, külsőleg-belsőleg. Neki sokat, nagyon sokat köszönhetek. Vele szemben is elzárkóztam. Nem is igen lehetett vele problémáimról beszélni, nem értette volna meg őket. *Idegenként* éreztem magam a pompásan terített asztalnál a bécsi ebédeken. Ő is zárkózott volt, és jóságát szavak nélkül, tettekben mutatta meg.

⁷⁰ Szóáradatai.

4.

Princeton, 1958. nov. 28.

Szentmilivicsi Sassváry Anna dicsérete

Te kis keménykötésű, dióbarna szemű, barna complexú temperamentumos nőcske, Te kis meleg *színmagyar*, Neked köszönhetem, hogy a patinás Múlt iránt érdeklődni kezdtem. Te vittél fel bennünket a Várba, Te mutattad meg az Úri utca régi palotáit, te olvastad fel a márványablák történeti szövegét nekünk. Hála ezért! Szerettelek (talán kicsit szerelmes is voltam Beléd), noha Te Viktort⁷¹ szeretted jobban. Talán 6-7 éves lehettem. *Szerettelek, és bizalmam* volt Benned, ezért tudtam félelem nélkül engedelmeskedni dresszírozásodnak és állva a válladra ugrani és állani! Bedresszíroztál cirku-szi gimnazistának.

Csinos termetű, barna bőrű, meleg szemű, takaros kis nő voltál, déli típus (Bajáról jöttél, ha jól emlékszem), rendben volt a szalmád a fejedben (szemben Anyám konfúziójával, nemtelen ösztönéletével, szörnyű irigységével és féltékenységével), és én éreztem, hogy különb, nemesebb vagy. Atyám-Anyám sohasem gondoltak volna arra, hogy elvigyenek a „dicső múlt” emlékeit a Várban megnézni velünk. Nem volt kapcsolatuk a hazai múlttal. [...]ként éltek Pesten. Idegenként éltek ott.

Anna, Te voltál az első, aki elhozta nekem a föld Geniusát!, és megtanítottál rá: hogy szeressem.

Vidékies voltál; kis tarka virágmintás fekete bársonyblúzt hordtál vasárnap (ízleste- len lehetett, de nekem tetszett); de mindig nett és tiszta voltál.

Néhanapján elvittél „sétálni” valami hajókapitány rokonodhoz, aki a Dunán élt, egy teherhajón volt lakása – egész kis polgári világ. Egyszer elvittél a Szt. István Bazilika és körút melletti házba, rokonaidhoz (?) – szegényes, kispolgári keresztény milieu.

Egy fél század múlt el azóta. Visszatekintve csak azt sajnálom, hogy nem láthatlak, hogy nem ölelhetlek meg, hogy megköszönjem leckédet egy életre. (Tudom, hogy a 30-as években, hűségből, felkerested Anyámat. Neked akkor jól ment a sorod, elegáns voltál. Kedves volt, hogy nem felejtettél el Te sem.)

5.

1956. dec. 27.

Princeton, N. J.

Tegnap este olvastam Illyés Gyuszi fejezetét a „Hunok Párizsban”: *A Döfés* a címe.

Ilyen döféseket kaptam én is. A pesti életemben még Atyám-Anyám védtek, és úgy- szólván vattába voltam bepólyálva. Nem érhetett baj.

Az első döfés Glatz tanár beárulása volt és iskolaváltás „felségsértés” miatt: 1917-ben.

A második döfés az volt, amikor a berlini egyetemen 1919 őszén nem vettek fel diáknak (egy szemeszterig). Minden ok nélkül – engem, aki olyan idealizmussal és lelkesedéssel jöttem közéjük tanulni! *Csak* tanulni. Igazságtalannak éreztem.

⁷¹ Tolnay ekkor Svájcban élő fivérééről van szó. A dokumentumokban szó van egy bizonyos Révay-ági rokon- ságról is. A feljegyzések szerint Tolnay Antoine Révay nevű festő unokaöccsét utolsó éveiben szinte fiaként szerette.

A harmadik döfés 1925-ben volt, a „könyv”-affair a bécsi Egyetemen. Tiszta koholmány volt!

A negyedik döfés 1926-ban volt: Sedlmayr⁷² kritikája *Bruegelem*ről.

Az ötödik döfés 1933-ban Párizsban a csukott ajtók az emigráns előtt. Egész párizsi éveim kis döfések voltak.

A hatodik döfés Princetonban ért: Weinberger kritikája 1945-ben. 1948-ban, amikor az Intézet nem újította meg tagságomat: ez volt a hetedik döfés.

Máriának hét fájdalma volt. Hány döfést kell egy halandónak kapni, aki nem vigyáz a szájára?

De voltak emberi döfések: a legrosszabb Géraldine volt, kisebb Claude. A bolognai levél is ilyesmi volt, de hatása nem ment oly mélyre, mert ő kéznél volt. A döfésekben megedződünk.

6.

1959. máj. 10.

A metafizikai idealizmus

Raissa Maritain, *Les grandes amitiés* olvasása közben:

Azt látom, hogy ami náluk döntően fontos volt: a pozitívizmus és materializmus meghaladása (Überwindungja), az új vallásosság és spiritualizmus és metafizikai idealizmus elérése – azt én készen kaptam már gyermekkoromban. Ez generációs kérdés: kb. 17 évvel vagyok fiatalabb. És azt is látom, hogy a Péguy–Maritain–Psichari–Léon Bloy⁷³ irány autochton volt, és egy *európai* courant-ná vált, amelyik minálunk Pesten hamar érezte hatását, szinte szimultán volt a párizsival: a *Szerda* (1908?),⁷⁴ a *Nyugat* és a *Szellem* (1911) körül tömörült társaságok. Én tehát (anélkül, hogy tudtam volna), Maritainnek tanítványa voltam, i. e. az ő *courant*-jában úsztam, vele voltam láthatatlan kapcsolatban, amikor *Fülep–Lukács–Balázs–Mannheim–Bartók–Kodály* szellemtudományi előadásaiba jártam! A Máli is ide tartozott. (De nem a Jászi.) (A felbomlás ott kezdődött, amikor Varjas, Bolgár, Spitzer és hasonló materialisták beléptek a körbe.)

De azért ez az irány mégis inzisztált volt nálunk – és ezt csak most látom, amikor annyi év után az a szerencsém van, hogy az irány egyik forrása, Maritain, barátom és szomszédom!

Maritain ugyanis *külsőleg, belsőleg egy* evvel a spiritualizmussal: szépséges, finom vonásai, kék szemei, douceurje, gyengéd finomsága, jósága, hangja, mozdulatai (lassúak, agresszivitás nélküliek) – minden *összevág*, harmonizál az égi szózattal – az idealizmussal, a spiritualizmussal, amelyet hirdet. És magától értetődő, hogy nem tagadta meg – hanem, íme, fél század után is hú maradt hozzá.

Minálunk azonban az irány átvett, másodlagos volt: ezért már *fizikailag* sem quadráltak az irány képviselői ahhoz, amit hirdettek: leginkább *Fülep* felelt meg szép és érdekes Krisztus-fejével, istenes ember lévén, rótes barna szakállá, finom orra, nyugtalan tekintete; de még ő sem, mert nem volt doux, hanem szilaj, gyakran gúnyos (né-

⁷² Hans Sedlmayr (1896–1984) osztrák művészettörténész. Nem tudjuk, hol jelent meg az a kritika.

⁷³ Charles Péguy (1873–1914), Ernest Psichari (1883–1914), Léon Bloy (1846–1917) modern katolikus francia írók, gondolkodók, utóbbi a Maritain házaspár keresztapja.

⁷⁴ A *Szerda* 1906–1907-ben működött, közvetlenül a *Nyugat* előtt.

ha epés), szürke szemében nyugtalan lángokkal. Nála az idealizmus a protestantizmusából jött: nemes elvei (meg nem alkuvás, kiállás az igazság mellett stb.) protestáns eredetűek. De spiritualizmus volt ez is. Fülel mindenem keresztül, talán meg is maradt a rúdnál.

Lukács már kevésbé quadrált fizikailag. Hiányzott a szépség. Noha abban az időben lecsüngő szőke bajuszával, sápadt arcával, óriás homlokával a katexochén *Szellem* embere volt. De valahogy német Professor-Privatdozent kiadásban. Hogy nála azután a nagy pálfordulás elérkezett, az onnan jön, hogy nem volt alapvetően egy a vallásos metafizikával? Mindenesetre törés van nála, ami a forrás embereinél (Péguy–Maritain) nem volt.

Balázs Béla, minden kedvességével, emberségével szintén nem hasonlítható a franciákhoz.

Mannheim akkoriban szép fiú volt, dús hajjal, romantikus külsővel (Werbőczy utca!) – ő megfelelt az iránynak fizikailag is (de zsidósága révén más nuance volt).

Bartók és *Kodály* voltak a legtisztább képviselői nálunk az új spiritualizmusnak – ezek a kis termetű, szép magyarok, bennük sem volt a *douceur*. Erősebb kötésűek, makacsok – mert több ellenállással kellett küzdeniök.

7.

1961. febr. 21.

Hatvany Lajos (1880–1961)

Először Pesten találkoztunk. Talán 1936-ban(?) – amikor Thomas Mann járt Pesten?⁷⁵ Nála vacsoráztam egyszer a Várban, palotájában. Gyönyörű két könyvtártermére emlékszem, a kisebbik a magyar, a nagy a világirodalom. Tökéletes rendben álltak a szép kötésű könyvek. Kéziratok vitrinben. Főleg Ady-múzeum volt ez. Képe csak egy volt: Rippl-Rónai Önarcképe (festett) a hálószobában (v. vendégszobában). A vacsorán állandóan fröcskölte a gyűlöletet, a panaszt, a kritikát üldözői ellen. Végül érezte magát, „ecetes spongya a szájamban”, mondta.

Másodszor találkoztam vele Párizsban, 1938/39-ben a Tour d'Argent-ban lakott. Szeretett az Île-re menni; minden házát ismerte, mint otthon az Úri utcáit, és szeretett guide lenni. Egyszer Tolnai Gáborral látogattam meg. Állandóan panaszkodott, támadt, szidott, és rosszmájú volt. Sárga komplexív bőre is utalt az epés emberre. Nagy termetű, elegánsan öltözködő, ördögi maliciózus és cinikus arckifejezésű ember volt. Honvágy gyötörte. A Boulevard St. Germain külsőbb részében (Cluny után), a teraszon trónolt egy kis kávéházban, körülvéve „famulusaitól” – akik között volt Hevesi András. A rosszmájúság megett hatalmas hazaszeretetet és irodalomszeretetet lakozott.

Ressentiment fűtötte, mert nem játszotta el azt a vezető szerepet, amely szerinte neki „dukált”. Az antiszemitizmus miatt. Nem értettem ezt a hepciáskodást: miért nem él gyönyörű palotájában békében? Miért a folytonos panasz? A dignitást hiányoltam benne. Megmutatta a régi Pest-Buda metszeteit, megmutatta a házat, ahol először közösült. Megmondtam neki, miért a sok *ressentiment*? És ő azt válaszolta, hogy a *ressentiment* az ideológiák *főrugója*, hogy Károlyi M. is *ressentiment*-ből lett baloldali [...].

⁷⁵ Thomas Mann 1935 és 1937 között hatszor járt Pesten.

A sok rosszal és sok kvalitással együtt, ahogy volt, H. Laci⁷⁶ jellegzetes, nélkülözhetetlen figurája volt Pest-Budának; rengeteg jót csinált, miközben sokat rombolt. De *kultúrája, tudása, érdeklődése* a múlt és jelen iránt szellemiekben – az volt neki. És flairje, új tehetséget felfedezni. Utolsó mecénás volt nálunk; átvette az Esterházyak szerepét.

Engem nem szeretett, mert megmondtam neki, hogy nem értem, miért nem nyugszik meg boldogságban, miért van tele súlyos ressentiment-nal, borúlátással? Ha közelemben volt, cinizmusa, előkelőtlensége zavart – távolról azonban tiszteltem.

8.

Lukács György

1. Nagy sápadt fej, hatalmas homlokával, hátrafésült, hosszú, művészi hajával, lekonyult szőke magántanári bajuszával, törékeny alakjával: aszkéta és tudós. Születése volt nagypolgári: distancia és szívósság. A Szellem embere.

2. A fiatal Lukács a pozitívizmussal szemben az új metafizikai spiritualizmus, a megalkuvással szemben a normatív etika, a hitelenséggel szemben a misztikus és lírai vallásos eksztázis, a polgári divulgációval szemben az arisztokratikus minőségiség, színvonal apostola. De kezdettől végig a nagy *humanisztikus hagyomány* és a „modernség” szintézisét keresi, legkorábbi kísérleteitől a legutolsóig, amikor a modernség egyenlő marxizmussal. Nobilis volt, és ezért használta a „von”-t. Ez a nobilitás megmaradt benne: az erkölcsi nobilitás. A lényegben soha nem alkudott meg.

3. Szenvedélyes, kifáraszthatatlan dialogizáló, beszélő, vitatkozó volt, egy csésze fekete kávé és egy nagy szivar (amelyből élvetegen – ő, az aszkéta – szívta az inspirációt) mellett. Szenvedélyes volt a lényeglátása, azonnal meglátta a problémában a strukturális lényegét, az axiómát, és rögtön kiemelte, kihámozta azt a magot a betakaró burokból, és felcsillanhatta tisztaságában. Külön [...] gondolkodási szervei („csápjai”) voltak, amelyekkel a „komplexumból” kihámozta a lényegmagot, és a „mechanizmust”, a dinamikát is meglátta. Fényt derítő, sötétben világító agya volt. Produktivitása kifáraszthatatlan: a szellemben élt (alig evett). Bátor volt. Bátor volt 1956-ban: az egyetlen, aki nem írta alá a nyilatkozatot.

4. A „Lukácsi-naprendszer”: a többiek szatellitek voltak. Sokan neki köszönhették gondolkodásuk „forradalmasítását” – de ezt nem nyugtázták nyilvánosan, sőt igyekeztek eltitkolni, hogy tanítványai voltak/mentoruk volt – Mannheim, Hauser, Antal (Lesznai Anna) (Balázs Béla). Szellemtudósok köre. Révai pimaszul megtagadta, denúciálta. Mások: Lucien Goldmann popularizálták nyugaton.

5. Mint *kultuszminiszter* nem a politikai beállítottság, hanem a rátermettség és tehetség szerint nevezett ki: megnyitotta az Egyetemet, amely soha olyan kitérő tanári karal nem rendelkezett. Ellenségeit (Babits) is kinevezte.

6. Baráti hűség és kiállás: Popper Leo, Balázs B. Én magam.

7. *A fogalmak: Totalitás* és fragmentarikuság, a tipológiaiak (pl. a Regény elméletében), a Kunstgattungen (Expr. + Roman) történetfilozófiai Bedingtheitjei. A fogalmak „dinamikája”, dialektik.

8. A közvetlen élmény, a forma élménye (nem akadémikus közvetettség), nem a

⁷⁶ Hatvany Lajost családtagjai és barátai Lacinak szólították.

priorik, de a célja transzcendálja ezt, mert utópikus etikába torkollik: a szabadság birodalmába, a lélek-lélek viszony, a megváltozott emberiség paradicsomába.

Tán legnagyobb dísze volt a mai Magyarországnak, szellemi kincse, mágneses vonzóereje, és nem akarta elhagyni – de ezt hazájában nem értékelték kellőképpen. Pl. Antal és Hauser. A törpék világában nem ismerték fel a szellemi óriást, és a nemzet, amelyért dolgozott és szenvedett, nem adta meg neki azt az eminens helyet, amelyet megérdemelt volna. Reméljük, hogy halála után megadja.

Filozófiája: egzisztenciális – az emberi lét javításáról van szó. Lukács az egyetlen, aki *nagy perspektívában* nézi ezeket a dolgokat [...]

*

Amalfi, 1954. szept. 24.

[Lukács Márai-kritikájáról:] Rómában olvastam, egy internacionális könyvesboltban, Via d. Botteghe oscure – ressentiment-ból született, fontoskodó, túllicitáló, gonosz – nem érvényes. Nem hittem volna, hogy Lukács ilyen kicsinyes.

*

Budapest, 1969. szept. 13-án Lukácsnál. Itt „itthon” vagyok. Lukáccsal a beszélgetés előbb az ő és az én munkámról folyik. Ő ír egy *Ontológiát*, ami az *Etikája* alapja lesz. Beszélünk a „Vasárnapról”, és én hangsúlyozom, hogy az ő számára is fontos volt (szemben azzal, amit előszavában⁷⁷ mond). *Antalról*: marxizmusa absztraktul applikált. *Mannheimről*: egocentrizmusáról (nyilván kihasználta L.-ot). *Fülepről*: jóban vannak, de nem látja őt, az ibseni attitűdjét nem bírja akceptálni.

Mindig és mindennel szemben talpraesett válasza van, mert különös észcsáppjaival minden helyzetből ki tudja ragadni azonnal a lényegét, és ezt azonnal a „helyére” utalja. *A meg nem szűnő* gondolkodó, aki mint mágus közeledik a léthez, és *előzetesen* végiggondolja azt.

[Kiegészítés ugyanazon a lapon:] 1971. jún. 24.

Az utóbbi évtizedben Lukács lakása a Duna-parton, szemben a Gellértheggyel – a legszebb kilátással – nemzetközi összejövetelek helye volt – hozzá jöttek mint egy csodaprófétához mindazok, akiknek Európa, a világ jövője szívügye volt. Mit akar az igaz ember végső soron? Az igazságtalanságot kiküszöbölni a világból, visszaállítani a Paradicsomot, ahol lélek lélekhez szól. Ezt elérendő, pusztulnia kell a kapitalisztikus rendszernek, de pusztulnia kell a mai álszocialisztikus világnak is! Mit is mondott a Gellérthegyen levő orosz felszabadulásszoborról? „Akkor fog megvalósulni az igazi szocializmus, ha az oroszok maguk elteszik innen.”

Két város

Megköszönve a fenti dokumentumok közreadásának lehetőségét mindazoknak, akiket illet, zárjuk ezt a válogatást egy emlékezetes pillanatképpel. Tolnay álmai városában élte le élete utolsó tizenöt évét, de szülővárosának emlékéitől sem tudott soha elszakadni. E két városnak állít emléket az alábbi naplófeljegyzés, amely akkor született,

⁷⁷ A REGÉNY ELMÉLETÉ-nek 1962-es előszaváról van szó.

mikor még sem azt nem sejtette, hogy lesz idő, mikor Firenzében élhet és dolgozhat, sem azt nem remélhette, hogy valaha viszontlátja Budapestet. Azt pedig végképp nem láthatta, hogy egy cédulán a pontokba szedett teendők között egyszer majd kifut a tola alól egy mondat, amelyet nem húz át, mert az elintézése már másra vár, de a helyszín ugyanaz lesz, mint az alábbi lírai gondolatfutamé, a Domb, „*hol a Templom ül, mely a jól-vezérlett város fölött lenéz a Rubacontra*”:⁷⁸ „Mon enterrement: auprès de Rina, no. 467, Monte S. Miniato.”⁷⁹ A firenzei vértanú sírkerttel körülvett hegyi templomának lábánál szülővárosa jut eszébe.

Firenze. 1957. júl. 29. Monte S. Miniato (Piazzale di Ma)⁸⁰ este 8-kor: hatalmas félkörben húzódnak az idomos hátú hegyek (mind horizontális hullámvonalban, nincs abrupt vertikális csúcs), és körülveszik a várost. A hegyek most már sötétlilák, szürkélilák, szürkék. A kupola messziről jelöli a városcentrumot. Szegletes dinnye (melone) alakja nemes korona. De a Signoria tornya: fiú, agresszor.

Az Arno fénylik, a hidak karkötők, az ég ma felhős (részben), de a hasadáson keresztül sápadt narancs *foszforszkálás*.

Hogy viszonylik ez Pesthez? Vielfältiger, schöner als Pest.⁸¹ De Pesten a folyó dominál, a budai hegyek közelebb vannak, de a folyó szélesebb. Bp.-nek két arch. centruma van: a Vár és Parlament, Firenzének egy: a Duomo. Bp. feudális: mert a Vár természetszerűen uralja a síkságvárost, Pestet. Firenze polgári: nincs senki fölrendelve. De ő a síkságon terül el, amely körülhatárolt (és nem végtelen).

Bajtai András

AMI TITOK

Nem félünk semmitől, pedig lenne rá okunk. Amikor paplanunkat éjjelente elsodorja az ár, alig kapunk levegőt. Mégis folytatjuk az evezést a tó felé, ahol egyetlen szóval mindent megmagyarázhatnánk. Ahol a láztól még télen is kihajtanak a fák levelei. Nem ijedünk meg, ha fürdés közben hínárok fogságába esünk, vagy a kád vízből kiugrálnak a halak. Evezünk, amíg az első fényfoltok felnyitják

⁷⁸ Dante: ISTENI SZÍNJÁTÉK, PURGATÓRIUM, XII. ének. Babits Mihály fordítása.

⁷⁹ Temetésem: Rina mellé, no. 467, Monte S. Miniato.

⁸⁰ Piazzale Michelangelo, a kilátóterasz Szent Minias hegyének oldalában, Firenze fölött.

⁸¹ Sokoldalúbb, szebb, mint Pest.